

ב. לביסוס הדימוקרטיה

הנושא "על ביסוס הדימוקרטיה" מורכב מכמה חלקים, שהרי נכלל בו לא דימוקרטיה בלבד אלא גם ביסוסה. כשמדברים על ביסוסו של דבר מן הדברים, מן הסתם שזקוק הוא לביסוס, והזקוק לביסוס הוא הרעוע המעורר חשש שמא יפול. משל למה הדבר דומה? לבית שבנו אותו על אדמה תחוהה, ומן הרסיסים והבקעים המתגלים לאחר זמן בקירות ניכר שיש לבדוק ולחזק את היסודות. ואמנם נתגלו בימינו, ולא בימינו בלבד, סדקים בבנין הדימוקרטיה, ולדעת רבים אף רעועה היא מיסודה ומפלתה קרובה לבוא.

ואין אני מתכוין לבעלי המרה השחורה בתוכנו שדברו על אפשרותו (ואפילו על ודאותו*) של כשלון המעצמות הדימוקרטיות במלחמה זו. אני מתכוין לדעה שאין בכלל בידי דימוקרטיה להצליח באיזה דבר שהוא, כי כדי להצליח, מוכרחה היא לפשוט את בגדי דימוקרטיותה וללבוש את בגדי צרתה. במלחמה, למשל (כך שמענו מכל צד), כדי לנצח, מוכרח כל כח השלטון להתרכז ביד אחת. כדי לנצח (כך שמענו) מוכרח כח אחד ומרכזי זה לדכא את הפרט ולהעלים עין מעניניו. כדי לנצח, יש לשכוח ולהשכיח את החופש, השויון והאחווה, ולשעבד את הספרות ואת המדע ואת העתונות ואת החיים האישיים לתכלית האחת, לאפשרות של הנצחון. אבל אין זה אלא להקריב, על מזבח החירות, את החירות עצמה. ואם לשם הנצחון עלינו להשחית

---

* נכתב בת"ש. ואולם בעלי המרה השחורה מצויים אצלנו תמיד!

את פרי הנצחון, הרי אף אם ננצח נימצא מנוצחים. כללו של דבר: תנאי ראשון לנצחון הדימוקרטיה הוא שהדימוקרטיה תהיה לעריצות טוטליטארית; ואם כך, מה הועיל הנצחון?

כשאני לעצמי, אין דעתי כך. רואה אני, או חושב אני שאני רואה, הבדל יסודי בין דרכי העמים החפשיים ובין דרכי העמים המשועבדים; והבדל זה, שהוא בולט לא רק אפילו בשעת מלחמה אלא ביחוד בשעת מלחמה, אינו בעוכרן של הדימוקרטיות אלא, להיפך בעזרתן. רואה אני, למשל, ברכה גדולה לאנגליה בעבודת בית המורשים, הפרלמנט, בימי המלחמה, והוא מרכז של בקורת בונה על פעולות הממשלה, מרכז תוסס ומתנגד. לא היתה הצעה של חוק חדש, ואפילו חוק לשם הנצחון, שלא נתקלה שם בעיון מעמיק וחריף; אין לך חוק ישן שהשתמשו בו לשם הנצחון, שלא ערערו שם על הדרכים שהשתמשו בו. היאמן דבר כזה בעמים המשועבדים אפילו לפני המלחמה, ומה גם בשעת מלחמה? מספרים סיפור מאלף מימי המלחמה הקודמת. בתוך החוגים הדימוקרטיים בספרד שררו שתי דעות. כת אחת חשדה באנגלים, כת שניה רצתה בהם. ואז הופיעה מחברתו הידועה של בֶּרְנַרְד שאו נגד מעשיה של אנגליה. מהר מנהיג הכת הראשונה למנהיג הכת השניה ומאמר זה בידו. אמר: "צדקנו, והא לך הראיה; כל טענותינו נגד אנגליה כתובות כאן במפורש". שאל הלז: "איך השגתם מחברת זו?" "איך השגנו? נמכרת היא באנגליה בפינת כל רחוב". השיב ההוא: "ודבר זה יוכיח. דברי בקורת חריפים כאלה נגד הממשלה לא די שהם כתובים ומודפסים באנגליה אלא גם נמכרים בראש כל חוצות. זה חופש. זאת דימוקרטיה".

נביא משל אחר: "ההתנגדות המצפונית". אין

הדבר ידוע כאן, כנראה, שבעצם ימי המלחמה הקודמת יצרו האנגלים, והטביעו בחוק, את המושג של "מתנגד למלחמה מטעמי מצפון". כל אדם שאמר שהוא עומד על מצות הדת: לא תרצח, פטרו אותו מעבודה צבאית בחזית. ואין אני אומר שבת-י-הדין התנהגו תמיד כלפי מתנגדים אלה לפי רוחו של חוק חדש זה. אני רק קובע את העובדה שבשעת חירום ממש, בשעה שנצרכו האנגלים לרכז את כל המאמצים לביצור המצב, בחוק מלחמת עולם ממש וברגע של סכנת חיים ממש, החליטה הממשלה האנגלית לפטר משירות צבאי מי שהתנגד לשירות זה מטעמי "מצפון". נניח שלמעשה לא שוחרר כל מי שטען כך; נניח שלהלכה לא היתה ההחלטה ההיא נכונה. אך שואל אני אתכם: הלא דבר הוא שבימים ההם זכרו ולא שכחו שבכלל יש דבר ששמו מצפון. הלא אפילו אנו, שאין אנו ותרנים, אומרים שפיקוח-נפש דוחה שבת. אך החוק האנגלי העיז להגיד, ומעיז אפילו היום להגיד, כי דוחה השבת, שבת המצפון, את עצם פיקוח-נפשה של האומה. אפילו בשעת סכנת-נפשות האדם בן-חורין. זאת דימוקרטיה. ואני מדגיש שבכוחה זה דימוקרטיה מצליחה.

סוף סוף ניצחה דימוקרטיה זו במלחמה. הבקורת בבית המורשים, ואף שחרור המתנגדים מטעמי מצפון, היו לעזר לאנגליה ולא למכשול. הרי כאן עובדה ממשית ש"הפוליטיקה הריאלית" חייבת להכיר בה, והיא תשובה נאה לדוגלים בדגל הארגון הטוטליטארי. אפשר שדרך החופש דרך ארוכה היא, אך היא הדרך הארוכה אשר היא גם קצרה.

הבאתי דוגמאות מן הדימוקרטיה המעשית כדי לצאת מתחום המלים. הויכוחים הישנים ידועים מכבר.

"דימוקרטיה", "אריסטוקרטיה", "מונארכיה" — כלום התקדמנו בויכוח זה מן היום שלפי המסופר בכתבי הירודוטוס היו מדיינים בענין זה חכמי פרס (ובראשם דריוש, שעתידי היה להיות "דריוש מלכא") במאה הששית לפני הספירה הרגילה? מהימים ההם התקדמנו רק בדבר אחד, והוא בהכרה שממשלה "אידיאלית" אין בעולם. לכל צורת-שלטון היתרונות והמגרעות והסכנות שלה, מגרעות וסכנות ויתרונות שאינם כרוכים בטבע המלה שבה היא נקראת. כשנדבר על הדימוקרטיה יש לשאול אפוא לא מה מובן המלה (הכל יודעים שמובן המלה הוא: שלטון העם) אלא מה היתה הדימוקרטיה בהיסטוריה; והדימוקרטיה בהיסטוריה הריהי, למשל, אתונה בימיו של פריקליס, אנגליה של קרומוויל ולוק, ארצות הברית אחרי המרד, צרפת בשנות המהפכה. אנו נתבונן קודם בדימוקרטיה העתיקה ונעיר כמה הערות.

הראשונה היא שיסודו של שלטון-עם ביון היה השימוש בקלפי: תפקידי השלטון חולקו בין האזרחים לפי גורל. באופן זה הובלט, והוגשם למעשה, העקרון היסודי: "לשלוט ולציית לפי התור". זוהי דימוקרטיה במובן היווני. כל אזרח ואזרח בלי יוצא מן הכלל היה מיועד לקחת חלק בשלטון בעצמו.

הדימוקרטיה העתיקה היתה אפוא דימוקרטיה ישרה — כל אחד ואחד, לפי התור, לקח חלק בשלטון. ואף החוקים נחקקו לפי הצבעה ישרה של האזרחים, והציות להם היה מתוך הסכם. וכאן מופיע העקרון הגדול השני: השלטון יסודו בהסכם, בהסכם הישר והמפורש של כל האזרחים.

שני יסודות אלה של הדימוקרטיה העתיקה נתקבלו גם על-ידי בא-כוחה של האידיאולוגיה של

הדימוקרטיה החדשה, יין י'ק רוסו. רוסו נולד בג'ניבה, עיר קטנה בערך, שבה יכול היה כל אזרח ואזרח, כפי שציין רוסו עצמו, להכיר את כל יתר האזרחים; וסגולה זאת של עירו שימשה בעיניו דוגמה לדימוקרטיה. הרי זה מעין אתונה חדשה, מעין מועדון גדול שבו כמעט אפשר היה, לפי מנהג יון, לדבר אל כל התושבים בבת אחת.

בעיירות קטנות כאלה אפשר להלכה לקבל את הדימוקרטיה הישרה. אך שתי תקלות בדבר: א', ברור מתוך הנסיון שאין כל אזרח ואזרח מוכשר להנהיג את המדינה; ב', ברור מתוך הנסיון שאין כל האזרחים מצביעים בעד החוקים המוצעים. וכך רעועים שני היסודות של הדימוקרטיה הישרה אפילו בתוך הקהילות הקטנות, ומה גם במדינות הגדולות. המושל צריך להיות במדת-מה מומחה, ואין האיש הפשוט מומחה; ההסכם צריך להיות שלם, ואין הסכם שלם לעולם. שתי טענות אלו נגד הדימוקרטיה הישנה התגלו אפילו בזמן העתיק, והן הן (בין השאר) שהכריחו את אפלטון, למשל, לבעוט בדימוקרטיה. אני מדגיש זאת מפני שנפוצה הדעה שההבדל היחידי בין הדימוקרטיות העתיקות ובין הדימוקרטיות החדשות הוא כמותן. נוהגים לומר בערך כך: "המדינה העתיקה הכילה — לפי הביטוי הידוע של אריסטו — לא פחות מעשרה איש ולא יותר ממאה אלף; המדינות שלנו מכילות בין עשרה למאה מיליון. מאחר שאי אפשר לכנס יחד מיליונים של אנשים, מבקשים מכל מאה-אלף לשלוח ציר; וצירים אלה, באי-כוחם של המיליונים, מתכנסים ביחד, ועושים, בשם המיליונים, מה שעשו האזרחים עצמם בזמנו של פריקליס ומה שהיו עושים האזרחים עצמם בזמננו לולא מספרם העצום."

אך אין זה נכון. כבר בזמנו של פריקליס נתגלה הפרדוכסון שבדימוקרטיה הישרה (אני מצטט מ"פרוטאגורס" של אפלטון):

"הנה מה שאני רואה באספות-העם שלנו: כשצריכה המדינה לעסוק בבנין, מזמינים את הבנאים ונוטלים עצה מהם בדבר הבנינים; וכשהענין הוא עשיית ספינות, מזמינים את הספנים, וכיוצא בו בכל ענין שסבורים כי ניתן ללמד ולהלמד. ואם ינסה ליעץ להם איזה אדם אחר שאינם חושבים אותו לבעל מקצוע, ויהא אפילו אדם יפה ועשיר ובן משפחה אצילה, אין מניחים לו לדבר... זוהי דרכם בנוגע לענינים הנחשבים בעיניהם כמקצועיים. אך כשצריך לטכס עצה בדבר הנהלת המדינה אז יקום וייעץ להם כל בן-אדם — נגר, נפח, בורסי, סוחר, בעל ספינה, עשיר, עני, אציל, ובן בלי שם; ואין אף אחד מתרעם עליו כמו שעושים במקרה הראשון. על שמנסה הוא להשיא עצה בדברים שלא למדם בשום מקום" ... (319; עמ' 32 בתרגום העברי).

הטענה ברורה. השלטון, ככל דבר אחר, תורה הוא וטעון ידיעה, התכשרות, והמומחה בו הוא היחיד ולא ההמון. וכך גם בימינו בדימוקרטיה ה"רפריזנטטיבית". אין הציר באכח בלבד. הוא בעל ידיעה ותפיסה מיוחדת, שיש לו הזמן והכשרון — והחובה — ללמוד את הענינים, כלומר, לדבר ולהתייעץ עליהם כחכם. וזה היסוד הראשון של הדימוקרטיה החדשה: השלטון מסור לבני אדם שבחרנו בהם מפני שמוכשרים הם ממנו.

אבל מה בדבר התקלה השניה, הליקוי בנוגע להסכמים: אין הסכמים יכול להיות שלם. וכי המיעוט תמיד טועה? הלא פעמים המיעוט של היום הוא

הרוב של מחר? כאן היסוד השני של הדימוקרטיה החדשה: זכות המיעוט לנסות להיות הרוב. על שני אדנים אלה מסתובבת הדימוקרטיה של היום. תוקף ה"ייצוג" וזכות המיעוט, כנגד שני האדנים של הדימוקרטיה הישנה, לשלוט ולציית על פי התורה וההסכם השלם והמפורש של כל אזרח ואזרח.

"ייצוג" ו"מיעוט" — אך הדימוקרטיה. שלטון-העם. היכן היא?

העם שולט על-ידי בחיריו, והוא שולט באופן כזה שלכל זרם של מחשבה ניתן להשפיע. מכאן הנקודה הטפוסית בדימוקרטיה המבדילה הברור מוחלט בינה לבין כל שיטות אחרות של שלטון.

הכוונה היא ל"אופוזיציה", לצד המתנגד. אין הדימוקרטיה מתקיימת בלי אופוזיציה כשם שאין צורות השלטון האחרות מתקיימות עם אופוזיציה.

תופעה דימוקרטית טפוסית זו עצם טפוסה וסמלה במוסד אנגלי שאין דוגמתו בכל ארץ אחרת והוא His Majesty's Opposition (האופוזיציה של הוד מלכותו). מנהיג האופוזיציה בפרלמנט האנגלי מקבל משכורת (ובשיעור הגון) כאילו היה מיניסטר ממש. הנהגת המתנגדים הריהי משרה ממשלתית!

"האופוזיציה של הוד מלכותו". מי שעומד על בטוי זה, ורק מי שעומד על בטוי זה, יודע מה טיבה של דימוקרטיה. בטוי זה אומר שגם האופוזיציה שייכת לממשלת הוד מלכותו. ולא רק שייכת. היא גם חלק עיקרי ממנה, בשר מבשרה ועצם מעצמה. מצד אחד הבקורת על השלטון הריהי חלק השלטון. מצד שני אין בקורת זו בקורת סתם, פטפוטים בעלמא, דברי עלבון וחירוף ומלשינות. היא בקורת ממשלתית.

היא מחושבת, צלולה. האופוזיציה תוכל כל יום, לפי הסדר הפרלמנטרי, להיות לממשלה. ולפי כן הבקורת שלה מתונה היא; קראתי אותה בכוונה ממשלתית: הלא אפשר שתצטרך מחר להתגשם בפעל. יש דימוי ממש בין האופוזיציה הפרלמנטרית ובין הצד השני במשחק כדור-רגל. הצד השני הוא הגורם להתחרות, ובלעדיו לא היה המשחק מתקיים: תנאי ראשון לקיומו הוא קיומה של האופוזיציה. וכך גם בממשלה. אך זכור תזכרו שלשני הצדדים — גם בפרלמנט — חוק אחד ורוח אחת. ניתן להם להתקוטט רק משום שהם, בעיקר, מאוחדים.

וכך, אם חולשות הדימוקרטיה הישרה מקורן בתפיסתה הכמותית, השקפה כמותית זו יש לה תקנה ע"י ההתחשבות באיכות. אין השליח בא-כוח בלבד, קול אחד במקום מאה אלף; הוא נבחר, בחיר, מוכשר יותר. ואין המיעוט מיעוט כמותי הבטל בששים או בששים רבוא; הוא מהות איכותית מיוחדת שיש לשמור עליה. התרומה שהוא נותן תוכל להיות הגדולה ביותר, התרומה של ממשלה ממש. אך תהא תרומתו הקטנה ביותר, הרי ברכה גם בה.

תפיסה איכותית זו של הדימוקרטיה יש הרבה לדבר ולהתווכח עליה מצד ההלכה. אך לפי שיטתי אסתפק במשל מעשי הלקוח לא מסדרי השלטון אלא מעצם בעיות החיים של יום-יום, משדה החינוך. בארצות הברית, הארץ הענקית המבוססת על עקרון החירות, הארץ שהתלבטה לבטים של ממש בכל הבעיות הקשות של שלטון העם ושמביטים עליה כעל סמל הדימוקרטיה, בארץ זו, ארץ הדימוקרטיה הכמותית הטיפוסית, נתגלה מיום הווסדה, ואף קודם לכן, רצון כביר לזכות בחינוך לא בעלי יחוס בלבד אלא כל אחד ואחד מבני העם.

והיננו זה אינו הינוך עממי בלבד כי אם גם הינוך תיכוני ואפילו הינוך אוניברסיטאי. יש דרישה מפורשת לתת זכות הינוך גבוה לכל; וכך לזכויות החיים, החירות והקנין נתוספה זכות הינוך, זכות פיתוח הכשרונות. על פרטי רשת הינוך האמריקנית שהוקמה בפעל דברו הרבה; וברור שעל מבקריה להכיר קודם, ולהרגיש קודם, בכל עוצם הקשי שבמתן הינוך לכל שדרותיו של עם ענקי כזה המפוזר על פני ארץ ענקית כזו, ושחוא גם עם צעיר, שזה אך יצא מחיתוליו. אך תהיה דעתנו מה שתהיה על פרטי הינוך האמריקני, לכלל מסקנה אחת באו יודעי-דבר: הינוך העממי הצליח יותר מהינוך התיכוני, והינוך התיכוני יותר מהינוך האוניברסיטאי.

מנין ההצלחה, ואי-ההצלחה, הזאת? משום מה מצליח הינוך הנמוך, ואין מצליח, או מצליח במידה פחותה, הינוך העליון? הדעות מחולקות, אך מתעורר בכל מקום החשד שמא מקור הליקוי במגמה הראשונית. אם נותנים הינוך גבוה לכל, או בהכרח ירד הגובה; ושלא, אם רוצים לעמוד על הגובה, אין לנסות לתת הינוך גבוה לכל?

לעומת דרכי הדימוקרטיה הכמותית האמריקנית בחינוך מעמיד אני את דרכי הדימוקרטיה האיכותית האנגלית.

הדימוקרטיה האנגלית מכירה אף היא בחשיבות הזכות לחינוך גבוה. אולם סבורה היא שלא כל אדם ראוי לחינוך גבוה. כשם שיש דרגות שונות בכשרונותיהם של בני אדם, כך יש דרגות בחינוך שהם זקוקים לו; לשם מה נעניק לאדם, ונתבע בשבילו, מה שאין הוא ראוי לו ומה שלא יועיל לו? וכך מתאמצת הדימוקרטיה האיכותית להבחין בין בעלי הכשרונות השונים, והיא

מזכה בחינוך גבוה רק אלה שהראו שיש תקוה שיהיו נשכרים ממנו. בדרך זו התפתחה שיטה של בחירה בכל השלבים השונים של החינוך האנגלי; ועכשיו תיקנו בדרכים שונות של נתינת פרסים (פרסים ותמיכות מהמחוזים והעיריות והממשלה המרכזית, פרסי השתלמות בבתי הספר ופרסי כניסה לאוניברסיטאות) שאין לך בחור מוכשר בכל הארץ, ויהא העני שבעניים, שאינו יכול, על סמך הצטיינות, לעלות מהמדרגה התחתונה אל המדרגה העליונה. זוהי דימוקרטיה, שהרי הפתח פתוח לכל אחד. אך אין זאת דימוקרטיה כמותית שהרי אין הפתח, כמו שאין הענין, מותאם לכל אחד. וראו זה פלא. הזוכה בפרס כזה באנגליה מכובד גם בעיניו הוא וגם בעיני הבריות, ובבחינות הפרסים מתחרים לא בני עניים בלבד אלא גם בני עשירים. אם זוכה בן עשיר בפרס, מוותר הוא על הכסף; אך הכבוד נשאר כבודו וזה כבודו עד סוף ימיו. וכך מתהלל העשיר לא בעשרו אלא בחכמתו; הוא מתגאה על זה שבחרו בו על אף עשרו. אין כאן סנוביזם של עשירות כמו שאין כאן סנוביזם של עניות. העושר והעוני סולקו מעל הפרק. כאן רוחו המלאה של המשפט הדימוקרטי שלנו: "כהן, לוי וישראל לא נאמר, אלא אדם".

וכלום אין זה עיקר הדימוקרטיה: האדם נבחר לא מפני שהוא עני ולא מפני שהוא עשיר, לא מפני שהוא בן-אבות ולא מפני שהוא בן-בלי-שם, אלא מפני שהוא אדם. הוא עומד כמו ביום הדין לפני קונו: "קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו".

ביסוד הדימוקרטיה מונחת אפוא האמונה שהאדם — לא האדם "סתם", כי אם כל אחד ואחד מבאי עולם, אני, אתה, הוא והם, לאלפינו, לרבבותינו,

ולמיליונינו — כל אחד ואחד מאתנו בעל ערך משלו. ערך שעלינו לטפח ולכבד. וערך זה אינו דבר מקרי וארעי וחיצוני — רכוש, יחוס-אבות, הצלחה — אלא דבר פנימי: הוא מהותנו באשר אנו בני אדם.

שתי סיסמאות נודעות לדימוקרטיה. האחת: "כל אחד כאחד, ואף אחד לא כיותר מאחד"; אך קריאה זו, כללו המפורסם של בנתם, כמותית גרידא היא, והעובדות טופחות על פניה. הסיסמה השניה, הקנטית, היא איכותית: "לעולם תשתמש בבני אדם כבתכליות, ולא כבאמצעים בלבד". וכך אין האדם רק כלי, רק אמצעי. הוא תכלית, בעל ערך משלו ובפני עצמו. ובהתנהגותנו כלפיו עלינו להכיר זאת. כאן חלק אלוה ממעל.

ראו כמה שונה תוצאת הרעיון הקנטי מתוצאת הרעיון של בנתם. הדימוקרטיה הכמותית, הדוגלת בשם השויון, רואה את האדם כבורג, כבורג בתוך מכונה; ובורג אחד אפשר להחליפו בכל בורג אחר שהרי כולם שוים. ומכאן רק פסיעה אחת לביטול האדם בפני המכונה, הן המכונה הפוליטית, הן המכונה התעשייתית. המכונה שולטת. אנו נוצרים לשמה ולשם מטרותיה. היא יוצרת אותנו ומשתמשת בנו, יוצרת ומשתמשת משתמשת וזורקת. לעומת זאת מביטה הדימוקרטיה האיכותית על כל אחד ואחד כעל בעל אופי מיוחד משלו השונה משל חברו; ומאחר שאופי מיוחד זה יקר בעיניה, אינה משמידה את ההבדלים בין האנשים אלא שומרת עליהם. היא דורשת בשביל כל אחד את שלו ונותנת לכל אחד את שלו. כבוד זה לא ניתן לתמורה. ובוה גם נבדל הדימוקרטי המזוייף מהדימוקרטי האמתי. מי שמביט על העם כולו כעל בעל עור אחד, למה לו לשאול את דעתו של כל אזרח? כולם שוים.

ולא כדאי לטרוח אפילו למנותם. נבחר באחד מהם — או יבחר אחד מהם בעצמו — והוא ימשול. סוף סוף, למה לנו מאה, אלף או מיליון, ראובן בן שמעון, אם שוים כולם? דיינו בראובן בן שמעון אחד. הוא קול העם, הוא קול שדי, הוא המנהיג האלוהי. וכך התוצאה הישרה של הדימוקרטיה הכמותית הריהי, כמו שהכיר כבר אפלטון, העריצות: יוכיחו בימינו ה"סוציאליסטים" המפורסמים, ה"עקביים", מוסוליני והיטלר.

אך אם אין כל אדם כחברו; אם יש אפיים מיוחדים בעולם; אם "אין המדינה" לפי בטויו של אריסטו "מורכבת רק מבני-אדם רבים אלא מבני-אדם שונים"; אם אין הדעות דעה אחת אפוא — אז הדעות השונות יש למנותן יפה ולתחשב יפה יפה עם כל אחת ואחת. הלא האדם נבדל מחברו הבדל איכותי, ואין אדם אחד שיכול לייצג את כולנו.

אם על הדימוקרטיה האמתית לעמוד על השונות דוקה ולטפח את השונות דוקה, מתעורר ספק רציני. שונות זו פירושה אנארכיה: בתנאים אלה איך בכלל אפשרי שלטון? אין שלטון בלי איחוד, וכשהאזרחים שונים זה מזה שונות קיצונית, אין איחוד וממילא אין שלטון.

ואמנם זה נכון. כשהאזרחים שונים זה מזה שונות מוחלטת, אינם שוב אזרחים, שהרי אינם מהווים מדינה. אך מניין שצריכים הם להיות שונים זה מזה במדה כזו? אמרנו שיש לתת לכל אחד ואחד את הזכות לפתח את כשרונותיו; אך אין הכרח שיתפתחו הכשרונות באופן שיצא כל אדם ואדם עולם בפני עצמו, פרודה שאינה מתחברת עם חברתה. אמרנו שיש לתת לכל אחד ואחד את הזכות להביע את

דעותיו. אך אין הכרח שדעות אלו יהיו כל כך שונות מדעות אחרות עד שלא תתאמנה אלה לאלה בשום דבר. אפילו החפשי שבחפשים, העצמאי שבעצמאיים, יכול להסכים עם אחרים. מה שדרשנו בשבילו אינו שיהיו דעותיו דעות שונות דוקה. דרשנו שיהיו דעותיו. ואמנם כאן בעיה חשובה והיא הבעיה של התאמת שתי הדרישות, הדרישה לחופש מצד זה והדרישה לשלטון, לממשלה, מצד זה. כלום אפשר ליחיד, לשם צרכי השלטון, להגביל את חירותו ובכל זאת להשאיר בן-חורין? כלום אפשר לשלטון לתת ליחיד את חירות המחשבה והפעולה, ובכל זאת להשאיר שלטון?

אמרתי שכאן בעיה, אך עד כמה שידוע לי לא הצליחו להשיב עליה תשובה עיונית. התשובה היחידה היא התשובה ההיסטורית: איך הותאמו שתי דרישות אלה למעשה. ולמעשה אפשר להגיד כך:

העם האנגלי, שהוא סמל הדימוקרטיה המעשית, זכה לאחד את שתי המגמות, החופש והשלטון; אך זכה לעשות זאת לא ע"י תקנות חיצוניות ולא ע"י דעות עיוניות אלא על-ידי הכשרון הנפשי שקוראים לו בשם commonsense. קומונסנס זה הוא ה־"reasonableness", הרגשת המידה הנכונה, הנבונה, של האדם המעשי המבין ארחות חיים. איש המעשה יודע שיש כוח למצב. המלים נבראו כדי לברר את המצב, לא המצב כדי לפתוח פתח למלים; וההתעניינות במלים לשם המלים, בסיסמאות לשם סיסמאות, היא הסימן של קלקול הדימוקרטיה. להלכה אין לך שיטה ממשלתית גרועה כשיטה הדברנית של הפרלמנט. אך הדברנים שם אינם סתם דברנים. יש להם גם קומונסנס. ההבנה בדרישות החיים, וכך למעשה, בהשפעת הקומונסנס ובעזרת הקומונסנס (ואני מדגיש שבלי

קומונסנס יהיה הפרלמנט רק קלוב לוויכוחים) היתה השיטה הפרלמנטרית האנגלית לשיטה הממשלתית המעולה. הכלל הגדול הוא: His Majesty's Government must go on (על הממשלה למשול). חילוקי הדעות אפשריים הם ויש לשמור עליהם; ואולם הצורך לפעול שליט. וכדי לפעול יש לבחור בדעה אחת מסוימת ולראות לאן היא מוליכה. יתלבנו הדברים; יתבררו הענינים, והדעות השונות יתפשרו.

מתוך עמדה זו נוכל לשוב למקום שיצאנו משם. יאוש הדור מן הדימוקרטיה. מקורו של יאוש זה הדעה שיש צורך במה שנקרא efficiency (כושר פעולה), ביחוד בימי מלחמה. אך כושר הפעולה — כך טוענים — הוא קנין ה"פשיזם". הדימוקרטיות אין כוחן אלא בדבור.

ראיה היסטורית מענינת לכך היא בעיני רבים מוסד רומי מפורסם, הדיקטטורה. ידוע שברומי, בשעת סכנה קיצונית, נהגו לבטל את סדרי הממשלה הרגילים ולמסור את כוח השלטון לאיש אחד; ויש שמסתייעים בתקדים זה כדי להצדיק את התופעה הדומה בזמן החדש. אך עצם הראיה תוכיח את ההיפך. הדיקטטור הרומאי היה נבחר לזמן מסויים ולתפקיד מסויים. וסדרי השלטון הרגילים לא בוטלו כליל אלא רק הושתקו לשעה. כל כוחה ואפיה של הדיקטטורה ברומי היתה במה שהיתה הוראת שעה; לא היתה מעולם סדר קבוע. אדרבא, כשהיתה לסדר קבוע, כלומר, כשמישהו תפס את השלטון בחזקה והתלבש באצטלה של דיקטטורה, ביטלו את הדיקטטורה מכל וכל. החוש הרומאי הנבון הכיר שהדיקטטורה תועלתה לזמן מוגבל ולתפקיד מוגבל. אין צורך בדיקטטור לשם "כושר

פעולה". על השלטון הרגיל להיות "מוכשר לפעולה". יש מקום לדיקטטור רק בשעה שדוחק יוצא מן הכלל דורש סידור מהיר ; וכשיסודר, יש להשיב על כנן את דרכי השלטון הרגילות.

השתמשתי במלה efficiency בכוונה.

אידיאל של "כושר פעולה" בימינו מנין ? מעולם המסחר. ידועה לכל מי שזוכר את מלחמת-העולם הראשונה הדרישה ל-Business Government, ממשלת אנשי המסחר. חשבו שאם ימשלו אנשי המסחר, תחדלנה הרעות מקרב בני האדם. אך שכחו שהבדל עצום בין מסחר ובין ממשלה. איש המסחר מטרתו ברורה, והיא להתעשר ; השאלה היחידה העומדת לפניו היא בנוגע לאמצעים : איך להתעשר ? אך אין ההתעשרות מטרת הממשלה. מטרת הממשלה בכלל היא יצירת התנאים הכלליים המאפשרים את החיים הטובים, ומטרת הממשלה הדימוקרטית בפרט היא יצירתם של תנאי החיים הטובים בשיכלול כל אחד ואחד. על כל ממשלה, ועל כל חברה ושותפות שהיא, להיות "מוכשרה לפעולה" ; לולא כך אי אפשר לה להתקיים. אך הרי זה תנאי השלטון ולא עיקרו. על השלטון להיות גם בעל "כושר פעולה" אך לא זה בלבד. דרך אגב, דבר ידוע הוא שלבסוף בולעת ה-efficiency את בעליה.

תאור יפה מפולחן המסחר כמסחר נמצא בספרו של ווילסון "על החירות החדשה". התוצאות הן שיטת המונופוליון, trusts, ובה הניגוד הגמור לדימוקרטיה. החברות המסחריות ערבונן אמנם מוגבל אך מצפונן אפס ואין. אין הן מכירות בעובדיהן כבני-אדם ; אין הן בכלל מכירות בבני-אדם. הארגון הוא האדון, ואוי לו למי שעומד בדרכו. הביורוקרטיה הצפויה תמיד

לדימוקרטיות מצאה כאן את בטויה השלם. אין אנשים לא למעלה ולא למטה. אין אפילו כתובת. קיימת רק תיבת דואר. שליט הארגון נטול-השם.

נסיתי להעמיד אתכם על חשיבותה של הדימוקרטיה; ואולם, לפי הביטוי הלטיני, corruptio optimi pessima (קלקול הטוב ביותר הריהו הרע ביותר) והדימוקרטיה המזוייפת הריהי דבר רע מאד. הדימוקרטיה עלולה להיות סם-מות, כשם שעלולה היא להיות סם-חיים.

דבר זה גרם בכל הדורות לביטולה ולגנותה של הדימוקרטיה. אמרו: "למה לנו צרה זו? אדרבא, נלך בדרך אחרת". דרך אחרת זו היא פולחן המדינה. עד עכשיו דברנו על המשבחים את הפשיזם כאמצעי; אך יש גם שמשבחים את הפשיזם כלי ית. יש אומרים: "מה לנו החופש האישי? מוטב לא לטפח את האישיות אלא להשכיחה. ניצור לנו אני רחב יותר, רצון רחב יותר, אישיות רחבה יותר; ובהעלמנו בתוך אישיות רחבה זו, נמצא את שלומנו. נטבע באיך-סופיותה של המדינה ונחיה לעולם". וכך שבנו, אמנם בדרך אחרת, למדינה הטוטליטארית. למחזיקים בדעה זו אין העיקר "כושר פעולה". בעיניהם מוטב מדינה כל-יכולה אפילו בלי "כושר פעולה" מן הדימוקרטיה אפילו כש"כושר פעולה" עמה.

איזו תשובה ישיבו המאמינים בדימוקרטיה? נראה לי שאין תשובה — כמובן, אפשר שאני טועה — אלא התשובה שכבר ניתנה. האיש החפשי, בן-החורין, הוא כדאי, הוא שוה, הוא בעל ערך כשהוא לעצמו; המדינה כשהיא לעצמה, הארגון באשר הוא ארגון, אינה שוה כלום. לבסוף

אין לנו, כשנמדוד את ערך המדינות, אלא מבחן אחד זה, ערכם של האזרחים הנמצאים בהן והנוצרים על-ידיהן. ואני שואל: איזה אדם טוב בעיניך? המשועבד, מי שעושה מה שהוא עושה מתוך פקודה, הבורג בתוך המכונה: או בן-החורין, מי שעושה מה שהוא עושה מתוך הבנתו הוא ובחירתו? כאן השאלה המרכזית. כל שיטת חינוך, כל סדר מדיני, ההופך בני-אדם למכונות או לחלקי מכונות, הריהו רע. תהיינה מה שתהיינה תוצאות השעבוד הזה — יהא נצחון במלחמה, או בבחירות, או באיזה דבר שהוא — מסופקני אם יופיע הנצחון ההוא לבסוף כנצחון. השכר יצא בהפסד.

כשהסתכל אריסטו במדינות של ימיו, אמר שהמדינה הטובה ביותר היא זו שרוב אזרחיה אינם עשירים ואינם עניים אלא מבוססים, כלומר, מה שאנו קוראים אנשי המעמד הבינוני. משפט זה התאמת בהיסטוריה של ימינו. הזעזועים הפוליטיים באירופה מקורם במדה גדולה ביצירת המונים מחוסרי בטחון, מחוסרי בטחון כלכלי ומחוסרי בטחון מוסרי; ואם רצונך של הדימוקרטיה הקיימות להשאיר דימוקרטיה, עליהן לשמור על רגש הבטחון של אזרחיהן. חופש חסר בטחון, חירות בלא ביסוס עצמי, סופו יצירת פרולטריון של קבצנים חסר-אחריות המוכן לעשות הכל מפני שאין לו משלו כלום.

ואולם, גם אם ימצא פתרון לבעיה הכלכלית, תישאר בעינה הבעיה המוסרית; ובלי כוחות-נפש מסויימים אין תקוה לדימוקרטיה. ושוב אני מזכיר דבר אופייני בדרכי הדימוקרטיה האנגלית. כשיושבים בישיבה, אין עושים זאת כדי להצביע אלא כדי להתייעץ; באים — אם הדבר הזה לא יהיה לפלא

בעינינו – ל ל מ ו ד, ללמוד את דעותיהם, וללמוד מן דעותיהם, של האחרים. רוצים לשמוע, לא להשמיע; לעתים קרובות אין מביאים את הענין להצבעה. אדרבא. הישיבה ניכרת כמוצלחה אם לא היתה הצבעה; במידת-מה, ההצבעה סימן לכש לון. למה? מפני שאם היה צורך להצביע, ברור שלא היה הסכם, כלומר, לא הצליחו האנשים להבין זה את זה. מדברים על sense of the meeting (ההרגשה המשותפת של הנאספים). הנאספים התאספו כדי לברר לעצמם מהו זה שהם רוצים בו, והיושב בראש תפקידו להוציא מתוך הדברים שהושמעו, את הרצון המשותף הזה. כאן, בחיפוש הרצון המשותף (מה שהכיר רוסו, בצדק, כ'רצון הכללי בניגוד ל'רצון הכלי שהוא רק סכום הרצונות הפרטיים) – כאן שלטון העם ממש, שלטון העם ולא שלטון המפלגות.

נקוה שנוכה פעם גם אנו להיות, במובן עמוק זה, דימוקרטים.